

DAS COUSAS DO SEÑOR PACO MARTÍN

CONCERNING MR. PACO MARTÍN

Isabel Soto en conversa con Paco Martín

ISABEL SOTO¹

Moitas grazas a todos por estar hoxe aquí. Benvidos a este Círculo das Artes de Lugo e a este acto. Vexo que tivo moito éxito esta convocatoria a unha conferencia sobre o entomodelfo e talvez a unha carreira de nubes. Para min sempre é unha honra compartir tempo e espazo con Paco Martín, aínda que nesta ocasión este intercambio de impresións sexa en público.

Como temos trinta minutos para falar, dividín esta conversa en tres partes: Paco antes de Ramón Lamote, Paco cando chega Ramón Lamote e, por último, a transcendencia que acadou Ramón Lamote. É dicir, que imos falar un pouco das cousas do Sr. Paco Martín. Ao final, se alguén do público quere formular algunha pregunta, deixaremos un tempo para facelo.

Paco Martín estuda para mestre; un labor ao que dedicou por volta de catro décadas e que arrinca en Bretoña polo 1969, despois de pasar polo País Vasco. Tanto o marcou esa experiencia que se ten declarado “bretoñés de corazón”, porque alí pasou anos significativos da súa traxectoria. Ademais, alí asenta o seu compromiso coa lingua e coa literatura, coa literatura sen adxectivos, aínda que despois se inscriba na produción infantil e xuvenil. Nese eido é un dos pioneiros, un dos que botaron a andar os libros destinados ao público máis novo.

Comecemos entón esta conversa con Paco preguntándolle cal é o significado, a importancia da súa etapa en Bretoña, e sobre todo, como era ese contexto escolar, sen ningún tipo de material en galego para exercer o ensino nin apenas obras de lectura?

1 O vídeo da conversa está dispoñible en <https://www.youtube.com/watch?v=5YoGHUHJrAc>

PACO MARTÍN

A primeira escola na que “servín”, que daquela se dicía así, foi en Torbeo. Agora hai estrada ou, polo menos, pista, pero, por entón, desde San Clodio de Ribas de Sil había que subir en besta ou a pé. Serían ben oito ou dez quilómetros. Como as bestas non eran moito de fiar, polo menos para min, que non as manexaba, tiña que subir e baixar a pé. Estiven alí un curso e encontreime cunha realidade que, honradamente, non coñecía. Alí a xente toda falaba galego. Eu chegaba de Lugo, onde había unha especie de necesidade de utilizar o castelán. Esa realidade instalara en min o convencemento de que o galego era a lingua dos adultos, porque no meu barrio os maiores falaban todos en galego, pero o castelán era o idioma co que se dirixían aos pequenos e na escola. Pensaba que, cando medrase, xa mudaría un pouco de rexistro. O caso é que cheguei alí, onde tanto os pequenos coma os adultos falaban só o galego. Deime conta de que algo había que non conectabamos ben. Pero eu seguía, máis ou menos, co meu.

Despois aínda estiven un curso en Burela —todos destinos provisionais—, onde me pasou o mesmo, pero a outro nivel. Na Mariña, xa había un pouquiño máis de “civilización”, a xente manexaba máis cartos, había traballos máis variados..., era algo máis fina. E despois xa marchei ao País Vasco, onde aprendín moitísimo. Sobre todo aprendín o grande interese que a xente demostraba pola educación, algo que aquí non pasaba, e non sei por que me parece que aínda non pasa moito. Había interese, por iso a xente respectaba os mestres.

Entón vin para Bretoña, por fin. E eu xa viña bastante máis fogueado, sabía máis, traballara en máis sitios, coñecía o respecto que merecía a xente e aprendín moito. Primeiro aprendín que tiña que poñerme á altura dos meus alumnos, á altura da xente, e así foi como empecei.

Eu xa tiña certa afección á literatura, xa escribira unha novela de vaqueiros, que non tivo moito percorrido por culpa de varias circunstancias. Don Álvaro Cunqueiro dicía que tamén el escribira unha novela de vaqueiros, na que os indios falaban galego e os vaqueiros falaban castelán. Os meus indios falaban en castelán, pero cos infinitivos soamente, que era o que eu vía no cine.

A min sempre me gustou un pouco escribir; xa de rapazolo escribíalles algún poemas ás rapaciñas que me gustaban, que eran todas. Pero todo iso pasou. En Bretoña empecei a escribir un conto que mandei ao concurso do Facho para animar unha alumna miña, Luz Galocha —a quen se lle daba moi ben escribir—, para que ela tamén fixese un conto e logo mandalos os dous xuntos. Tivemos a sorte de que nos deron o premio aos dous; a ela o

de autores infantís.² E isto era xa un pouco entrar na literatura, que practicamente non había literatura infantil, non só aquí, senón case en todas as partes. En toda España, porque fóra si que existía, e había un respecto considerable por ela. E este foi o meu principio.

ISABEL SOTO

Como mencionou antes Henrique Monteagudo, das entón a coñecer as túas obras *Muxicas no espello*, *No cadeixo*, *E agora un ceo de lama*. Neses libros vexo que xa hai unha serie de trazos que logo van estar en *Ramón Lamote*: os relatos unidos por un fío narrativo, o colectivo como personaxe e, en particular, a irrupción da fantasía. En calquera caso, eu sempre percibín en ti unha escrita máis por pracer ca por ambición literaria. Non sei se estás de acordo.

PACO MARTÍN

Pois si, si que é certo. Pásase moi ben escribindo, para que imos dicir outra cousa. Cando a xente di: “Hai que ver, eu rin moito cando lía o *Lamote*”, eu tamén. Ás veces ría só cando estaba escribindo. É que realmente escribir ten iso de pracenteiro que outras cousas non teñen; terán moitas mellores. Pero, vaial, pásoo ben escribindo. Está aquí o [Xavier] Senín, que é un pouco culpable da miña afección por determinado tipo de literatura.

ISABEL SOTO

Quero determe tamén nunha experiencia moi interesante que foi o suplemento infantil *Axóuxere*, que se publica entre 1974 e 1975, porque nel nace o personaxe de Ramón Lamote, non si? Como era ese Ramón Lamote que aparecía en *Axóuxere*?

2 En 1972 Paco Martín e Luz Galocha presentáronse ao Concurso de Contos Infantís “O Facho”. Ela mereceu o primeiro premio da súa categoría con “E ten fame, señor?”, e Paco recibiu unha mención honorífica por “Faisquiña”, que se publicou no primeiro número de *Axóuxere*. No ano seguinte, Paco enviou “Sabeliña e os ratos”, co que acadou o primeiro premio, e Luz presentouse con “Aló na groira”. Nesa ocasión non foi galardoada. Os orixinais destes catro relatos consérvanse no arquivo da Real Academia Galega, no fondo documental da Agrupación cultural O Facho. Ofrecemos como anexo desta conversa “Sabeliña e os ratos”.

PACO MARTÍN

Axóuxere fixémoslo entre Xan Balboa, que é o ilustrador do *Lamote*, era o meu ilustrador de cabeceira, Ulises Sarry e mais eu; eles eran debuxantes, ilustradores. E ofrecémosllo a *La Región*. Efectivamente, aceptáronnolo e Outeiriño díxonos: “Canto queredes cobrar?”, algo con que non contabamos. Nós non pensabamos niso. Paréceme que foi o Ulises quen dixo —non recordo canto dixo—: “Pois 4 000 pesetas”. “Moi ben”.

E fixemos isto que pretendía, non sei, levarlle á rapazada galega algo novo... Ulises creou un cómic de ciencia ficción. E había un personaxe, un troglodita, que se chamaba Lamote. Non era Ramón Lamote, era soamente Lamote. Hai aquí chairegos e chairegas que saben que o lamote é unha ave de rapina que adoita pousarse mesmo nos paus da luz e que é moi observadora, que se fixa nas cousas que pasan. Aquel Lamote, do que eu facía o guión e que Balboa debuxaba, apareceu neses tempos.

Pero, claro, aquel noso traballo non podía ir adiante, porque daquela non había Internet. Tiñamos que ir de aquí a Ourense con todo o material literario, o material gráfico e demais, chegar alí, pasar o día na redacción do periódico... Certo que o que nos pagaba o xornal apenas daba para os nosos gastos, pero iso era o de menos. O que pasa é que era moita dedicación: todos tiñamos traballo co que ganabamos a vida e non podíamos dedicarlle tanto tempo a levar adiante o *Axóuxere* (que, por certo, comezou chamándose *O Vagalume*). E durou uns meses, pero o que durou funcionou bastante ben; a verdade é que foi unha experiencia moi gratificante.

Entón eu recollín o nome daquel Lamote para seguir con el nas historias do libro.

ISABEL SOTO

Agora pasamos á segunda parte: chega *Das cousas de Ramón Lamote*.

Por máis que a ficción nos presente un home que xa é vello, en realidade Ramón Lamote está no mellor da vida, porque neste 2025 fixo 40 anos. Entón, a partir dese personaxe xa existente vai nacer unha obra de seu. Pero comecemos polo principio, polo primeiro recoñecemento que tivo esta obra.

O 23 de novembro de 1984, as páxinas dalgúns xornais galegos, entre eles *La Voz de Galicia*, publicaban unha nova que daba conta do premio obtido por Paco Martín no concurso de literatura infantil e xuvenil O Barco de Vapor, dotado con 350 000 pesetas. Era unha convocatoria da Fundación Santa María, que por vez primeira aceptaba obras en galego, e a finalidade

era promover a creación dunha literatura infantil que fomentase o gusto pola lectura e transmitise con calidade valores que axudasen a construír un mundo digno para as persoas.

Despois de cinco votacións chegou o ditame, segundo a información que aparecía no periódico. Iso implica que houbo debate entre os membros do xurado, no que estaban Paz Lamela —directora xeral de Política Lingüística daquela—, Andrés Torres Queiruga, o escritor Carlos Casares, e os profesores Miguel Vázquez Freire, Xosé Chao Rego e Manuel Rico Vereá. Tamén estaba como secretario Xavier Senín. Iso foi o punto de partida, ese premio, o Premio O Barco de Vapor, o primeiro Barco de Vapor.

Imaxino eu o xurado desconcertado pola falta de límites desa obra tan diferente. Como foi, como ti dis, que argallaches unha obra para ese personaxe, esas *Das cousas de Ramón Lamote*? Como decidiches presentarte a ese premio que acababa de nacer?

PACO MARTÍN

Decidín presentarme por unha cuestión puramente crematística, porque eu non me presentaba a premios nin me pasaba pola cabeza. Pero resulta que á miña muller e mais a min nos botaban do piso no que viviamos alugados porque o señor propietario dixo que tiña unha filla que casaba e tiña dereito ao piso. Entón decidimos comprar nós un. Dábbanos un crédito e tal porque os dous tiñamos traballo e supoñíase que poderíamos ilo pagando. Pero despois resulta que había que pagarlle ao notario e non sei que cousas máis das que non tiñamos nin idea. E entón eu vin a convocatoria do premio e aquel diñeiro víñame barbaramente para iso. Acabei co *Lamote*, que estaba a medio facer, e mandeino ao concurso e, efectivamente, don Ramón axudounos a pagar a vivenda nosa en certa medida, en bastante medida, a verdade. Esa foi a razón, é unha razón moi prosaica, pero é a que é.

ISABEL SOTO

Gústame, gústame esa razón.

Somos moitos os que temos moi interiorizadas as palabras coas que comeza o libro: “Son Ramón Lamote Miñato, profesor particular de chai-rego e debuxante de soños por encarga”. De feito, nesta sala hai moitas xeracións diferentes cunha importante vinculación afectiva co libro.

Como seguramente case todo o público sabe, a narración está composta por seis relatos que van desenvolvendo o contraste entre o protagonista,

Lamote, que é un home cunha peculiar maneira de ser e de entender a vida, e a cidade na que reside. Trátase dun lugar dominado por unha burocracia absurda e polo que pululan algúns habitantes soberbios que fan gala da incultura.

Entre outras peripecias, Lamote anuncia a chegada do Reparante, pronuncia unha conferencia sobre o entomodelfo e organiza unha carreira de nubes na que as persoas premiadas reciben como premio os marmolubios.

Fixeches un cóctel de varios ingredientes, tomaches ese personaxe que xa existía, desenvolviches as súas peripecias, mesturaches fantasía con moito humor; un humor retranqueiro, irónico, surrealista. En definitiva, utilizaches diversos ingredientes. Mesmo, ao meu ver, hai unha clara postura a favor dos nenos e das nenas, porque, por exemplo, eles son os depositarios da imaxinación, os que non teñen prexuizos. Cando os asistentes van á conferencia do entomodelfo e quedan desconcertados, hai unha nena duns sete ou oito anos que sostén nas mans un entomodelfo con total naturalidade. Cal foi a túa intención ao mesturar todos estes elementos?

PACO MARTÍN

Todos vivimos nun espazo, e todos os espazos son o mesmo e, ao mesmo tempo, tamén son diferentes; entón o espazo tamén xoga. Eu son un lugués de Lugo e non teño outra solución, non podo buscar outra cousa. Que quero dicir con isto? Que Lugo inflúe en min moitísimo, claramente.

Eu nacín aquí, crieime no barrio de Magoi, que era un pouco a aldea e agora xa é un sitio fino, pero daquela non. Crieime alí, alí xogabamos ao fútbol. Eran tempos moi difíciles, pero tiñamos unha vantaxe: pasabamos o día xogando. Iamos á escola, saías da escola e a xogar!, e iso bótase de menos aínda hoxe. É verdade que esa interrelación que existe entre o lugar e as persoas tamén conviña facela ver. Isto é o que pretendía, non ningunha outra cousa máis transcendente ca isto.

ISABEL SOTO

Pois saúche unha obra redonda, unha obra que serve para calquera idade. Aínda que estea nunha colección como O Barco de Vapor, é literatura sen adxectivos. Eu creo que iso tamén queda moi claro cando un a le.

O libro édítase coas ilustracións de Xan Balboa, que tamén son un ingrediente moi importante. Contribúen a poñerlle cara e imaxe a Ramón

Lamote. Xa contaches antes que esa colaboración e esa relación entre vós vén de antes; vén do *Axóuxere*. Fuches ti quen quixeches que ilustrase Xan Balboa o libro?

PACO MARTÍN

Si. Xan Balboa e mais eu ademais eramos amigos. Eu sonlle padriño á filla de Balboa.

Efectivamente, a min ilustrárame —porque llo pedín, claro— o primeiro libro que se publicou, que, por certo, o publicou o Círculo das Artes como editorial. Entón eu pedínlle que mo ilustrase e ilustroumo. Quedou moi bonito. Tan bonito que Neira Vilas lle escribiu a Xan un par de cartas pedíndolle que ilustrase *Lar*, o libro que posteriormente sacou. Xan ilustrou máis autores; por exemplo, Darío [Xohán Cabana], moita máis xente. Co *Lamote* pasouno moi ben, e ilustrouno, xa vedes, magnificamente ben.

Xa antes tiñamos moita amizade, queríámonos moi ben e eu quedei agradecidísimo, claro, polo que fixo.

ISABEL SOTO

Pasamos agora á transcendencia que acadou *Das cousas de Ramón Lamote*, porque a obra segue o seu percorrido. Ten unha grande acollida, os recoñecementos chegan moi axiña. O mesmo ano da súa publicación, en 1985, obtén o Premio Losada Diéguez, e ao ano seguinte recibe o Premio Nacional de Literatura Infantil e Xuvenil, dotado cun millón de pesetas. Nese xurado tamén estaban persoas de recoñecido prestixio, como Carmen Bravo-Villasante, Gerardo Manrique de Lara, Joaquín Fernández Bernaldez, Ángela Castiñeira Ionescu ou Joan Manuel Gisbert.

O libro axiña traspasa fronteiras e tamén é recoñecido con premios internacionais; forma parte da lista de honra do IBBY e está nos White Ravens. Conta con múltiples reedicións e está traducido a varias linguas (asturiano, castelán, catalán, éuscaro e inglés), ademais de ter incluso unha versión en braille.

PACO MARTÍN

Si, si. O home de María Victoria Moreno, que pertencía á ONCE [José Luis Llácer Zarzoso], fixo a versión en braille para que os invidentes puidesen tamén rir un pouco co Lamote.

ISABEL SOTO

Ti cales cres que foron as razóns dese éxito? Cal pensas que é a razón de que algo tan local pasase a ser universal? Polas propias características do personaxe de Lamote, por ese humor?

PACO MARTÍN

Pois non o sei. A verdade é que non o sei. Eu non contaba con iso nin moito menos. Pero logo empezou a funcionar, porque recordo que me escribira unha carta un señor de Salamanca que era profesor alí na universidade —que xa non lembro nin como se chamaba nin nada—, preguntándome se eu era de Salamanca ou estudara alí, porque estaba claro que o personaxe era de Salamanca. Eu contesteille dicindo que quen estudara en Salamanca fora a miña muller.

Á parte de que mo localizaron noutros lugares. Ata —disto si que me acordo— en Chantada me dixeron que era un tal Pepe Lolo, que era de alí e ao que eu non coñecía.

Despois, un bo día recibín outra carta que poñía “Remite: Ramón Lamote. Tortosa, Tarragona”. Pensei que era unha broma. Abrín a carta e resulta que era Ramón Lamote, un señor enxeñeiro agrónomo que vivía en Tortosa, pertencente a unha familia catalá de moito avoengo, sobre todo cultural. O señor chamábase Ramón Lamote de Grignon.

O home díxome que tiña unha familia moi ampla, moitos fillos, irmaos, sobriños..., que todos chegaban á súa casa levándolle un exemplar do libro de regalo, e que tiña unha chea deles. Despois chamoume por teléfono. Falabamos por teléfono, felicitábase nos o Nadal, os santos... Pero un día apareceu por aquí. Un día colleu e chamoume, chamoume como me chamaba bastantes veces, e eu a el. “Ola, que hai?”, e díxome: “Tedes aquí un tempo raro en Lugo”, “Como é que sabes ti o que hai en Lugo?”. E resulta que estaba en Lugo: viñera coa súa muller porque tiña gana de que o personaxe coñecese o autor. Cadrou que había un acto na biblioteca de Lugo e que estabamos o Manuel María e mais eu. Isto foi moi bo porque lle

presentei ao Manuel a Ramón Lamote, e o Manuel estaba encantado con el porque era profesor de chairego, que iso debe ser a cousa mellor que se pode ser no mundo. Quedou encantado con el todo o día —fomos comer xuntos, claro—, todo o día con Ramón Lamote, el desesperadamente ben.

Ou sexa que ao final non sabes que é o que pasa. Resulta que había Ramón Lamote en moitísimos sitios. Ata recibín algunhas cartas de México e de por aí con que había tamén un Ramón Lamote por alí. Pois habería, claro.

ISABEL SOTO

A realidade que supera a ficción.

O libro, como xa dixo tamén o presidente da Academia, Henrique Monteagudo, dálle nome a unha xeración, a xeración Lamote, o cal incide unha vez máis na peculiaridade da obra e na transcendencia que acadou. Con esta etiqueta que creou Manuel Bragado denomínase unha xeración de pioneiros que, ao mesmo tempo, pola unión entre eles, representan o valor da amizade. Que vos unía a todos nese labor común e que foron para ti eses compañeiros de viaxe?

PACO MARTÍN

Pois non sei, non é fácil, non é fácil poder definir iso. Non sei, era unha amizade entrañable, isto é a realidade. Aí está Xavier Senín. Levabámonos ben porque funcionaban as cousas, nin máis nin menos. Hoxe, en dúas intervencións pola radio, os periodistas preguntábanme sobre a novela de vaqueiros. Como os meus apelidos son Martín Iglesias, puxéralle o pseudónimo de Martin Churches para que parecese que era inglés. Pero iso sabíámolo tres ou catro nada máis, porque llelo contara eu. Estes desgraciados non facían máis que facelo público e, cada ocasión que tiñan para deixarme quedar mal, aproveitábana.

Cadramos ben nesa época, e eu aprendín deles moitísimo, loxicamente, porque eran moi bos; eran e son moi bos. Quero dicir que non é que os chufe porque si. Non, non: é verdade, isto é unha realidade contrastada.

ISABEL SOTO

Case vinte anos despois, en 2008, resucitaches o personaxe para escribir *Das novas cousas de Ramón Lamote*. Nesta ocasión atopamos o personaxe nun contexto diferente, pero seguen ocorréndolle episodios moi orixinais: desde bater cun empresario que quere escribir un libro ata participar na creación dunha asociación de realizadores de saques de honra en eventos deportivos ou asistir ao primeiro congreso universal de inutilidades, trapalladas e outras necidades improdutivas.

Ademais de estar xa retirado e preocupado pola perda da capacidade de soñar, que lles quería contar Lamote ás novas xeracións?

PACO MARTÍN

Primeiro, desa segunda entrega do Lamote, o culpable é fundamentalmente Senín.

ISABEL SOTO

Senín ten a culpa de moitas cousas.

PACO MARTÍN

Ten a culpa dunha chea de cousas. Non sei como non o teñen xa preso no cárcere. É culpable porque el me falara dunha amiga súa que estaba enferma, e á que lle gustara *Das cousas de Ramón Lamote*, e dixéralle que oxalá houbera unha continuación... Entón, sentei e, como eu obedezo os que mandan e os que saben, pois fíxena. Neste novo libro hai algunhas cousas máis postas ao día, e dalgunhas delas quedei moi satisfeito.

ISABEL SOTO

Falas moito do mundo dominado polo móbil, pola tecnoloxía en xeral. E insistes na esixencia de produtividade constante, como se cos novos tempos se perdesa a esencia do que en realidade é a vida.

PACO MARTÍN

É que é así. Tocoume vivir nun momento en que me perdo. A verdade é que me perdo. E non é que non sexa capaz de escribir nun ordenador ou de mandar un escrito por Internet. O que pasa é que resulta tan importante o que se fai así que a xente xa non se fala.

Se recordas, nesa segunda entrega, hai unha historia dun señor que remata detido porque, a quen se lle ocorre!, levando como leva no peto un teléfono móbil de última xeración e demais, está falando con xente directamente. Entón, que pasa? Como pode unha persoa facer iso? Pois iso é o que me pasa a min tamén. Eu vexo unha rapaza e un rapaz, guapos os dous, e están os dous co móbil na man. Home, mirádevos aos ollos!

ISABEL SOTO

Como vedes, Paco Martín segue a ser un home atento á realidade, e o seu Lamote tamén.

Outro detalle que eu agradecín moito nesas novas aventuras ten que ver coas pinceladas moi sutís de crítica que acolle o libro. A rapaza da que falabamos antes, aquela que sostiña o entomodelfo nas mans con naturalidade e que llo ensinaba a Ramón Lamote, aparece nas páxinas desta entrega, xa maior, algo máis moza. Pero resulta que ten un traballo precario e que sofre os condicionamentos de ser unha muller nun mundo de homes. En calquera caso, son trazos que introduces dunha maneira moi sutil.

PACO MARTÍN

Si, si, porque é tan obvio, vese tanto, que hai que facelo xa un pouco por tras... Non hai máis que mirar o que está pasando e como. Así que poñelo directamente non paga a pena, porque xa se sabe.

ISABEL SOTO

Ti cres que tería algo que dicir Ramón Lamote deste mundo que vivimos, destas situacións absurdas, deste xenocidio televisado? Ti que cres que opinaría Ramón Lamote?

PACO MARTÍN

Supoño que o pobre estaría mudo, sabes? Estaría mudo porque isto que vivimos é tan espantosamente vergonzoso...! Teño aquí un folio escrito para despedirme despois e aí xa o digo, que me sinto avergonzadísimo de pertencer a un mundo e a un país que está vendo como se maltrata os semellantes.

ISABEL SOTO

Das cousas de Ramón Lamote segue vivo no catálogo de Galaxia, aínda que as cousas mudaron moito en todo, e sobre todo no contexto escolar. Nestes días, consultando con persoas máis novas ca min, comprobei que nalgúns casos Ramón Lamote xa significa pouco, ou mesmo que algunha xente lectora doutra xeración nin sequera o coñece.

Eu interpreto nalgún sentido como unha mostra de falta de esforzo, por razóns moi variadas que non podemos entrar a analizar aquí, de certa desatención que caracteriza a grandes trazos todo o relativo á divulgación e á posta en valor dos nosos clásicos. É evidente que sería necesario realizar un labor de mediación, pero eu penso que sería moi enriquecedor dar a coñecer un personaxe como Lamote, e mesmo se lle podería tirar un gran partido. Nun mundo ideal, por exemplo, hoxe teríamos aquí, con motivo deste 40 aniversario da obra, unha edición especial. Non deixa de resultar un pouco desolador que, mentres vemos por todas as partes o universo Harry Potter, o de Pippi Långstrump ou o dos Moomins, non estean presentes os personaxes da nosa historia literaria, do noso imaxinario propio. Ramón Lamote é importante para moitos e moitas de nós e debería seguir a selo para as xeracións futuras. Ti que opinas desta falta de atención aos nosos clásicos e da realidade nas escolas, con respecto á lingua cos máis novos?

PACO MARTÍN

As editoriais agora, non todas, afortunadamente, deixaron de ser unha especie de vehículo para a cultura para converterse nun negocio, un negocio multinacional, moitas veces. Hai algún director editorial que publica un libro sen lelo antes, algo que chama moito a atención porque non sabes o que vai saír de aí. Esta é a realidade: se sabe que vai vender algo, pois xa funciona así.

Antes, os editores eran unha parte importante do que se facía, do que se escribía, eran amigos dos escritores, e agora...

ISABEL SOTO

Tamén acompañaban os escritores. Editaban...

PACO MARTÍN

Traíante, levábante, lían... Pero as cousas son como son e vivimos nun mundo de moito pensar no que vai saír e que podemos vender tantos exemplares e non sei que, sen importar o que pon dentro do libro.

ISABEL SOTO

Vou acabar preguntándoche entón —xa sei que é moi difícil escoller entre os fillos— cal sería o libro máis querido da túa produción?

PACO MARTÍN

Iso si que é difícil! Ao mellor as *Muxicas no espello*, que foi o primeiro que me editaron aquí os do Círculo das Artes, que é tamén editorial.

Foi unha experiencia bonita porque se imprimiu na editorial Celta, na imprenta Celta, que estaba na rúa de San Marcos, en fronte da Deputación. Eu ía por alí e os señores que estaban compoñendo o libro, os tipógrafos, preguntábanche: “Oe, mira, e que quere dicir isto que pos aquí? E ti cando fixeches isto, que buscabas...?”. Ou sexa, ata os obreiros manuais da imprenta lían o que ían imprimir e preguntábanche. Iso hoxe xa nin pensalo, vaia!, nin imaxinalo.

ISABEL SOTO

Ti como bo lector que es, que les nestes tempos de tanta novidade editorial e tanta variedade?

PACO MARTÍN

Mira, agora xa releo moito máis do que leo, claro. Publícase tanto que non o podo ler todo, entre outras cousas. Naqueles tempos si que lías o que se publicaba. Agora releo.

Esta mañá, na radio, o xornalista preguntábame isto mesmo máis ou menos. Entón eu acordeime de algo que supoño que lle pasará a todo o mundo. Aquí en Lugo, en Lugo e en todas as partes, na miña infancia, as emisoras de radio emitían unha sección de discos dedicados aos nenos e ás nenas que facían a primeira comunión, aos que estaban de santo, facían anos ou aos que casaban, estas cousas. Normalmente, eran discos de Concha Piquer e así.

Unha das cousas pintorescas que en Radio Lugo se emitían nos discos dedicados era a gravación do “Romance sonámbulo” de García Lorca. Eu, de neno, escoitaba aquilo que non tiña nada que ver co que outras veces se emitía, e tiña a imaxe, fixera unha imaxe lóxica de “el barco sobre la mar y el caballo en la montaña”. O meu cabalo, na miña imaxinación, daquela, era un cabalo branco, áxil... Pero ía pasando o tempo e, o do barco non tanto, pero o cabalo ía mudando, engordaba e ía collendo outra cor máis escura... Empezou sendo un cabalo e acabou sendo cabalo, pero outro.

Esa posibilidade de que o que les se transforme contigo é unha das cousas que me obriga hoxe a reler máis do que leo.

ISABEL SOTO

Imos deixar agora que Paco goce das chufas que lle tocan. Dámoslle as grazas por este esforzo, polas súas palabras, pola súa conversa e pola súa obra, polo Lamote e por todas as obras que escribiu. Moitas grazas a todos e a todas pola vosa atención.

SABELIÑA E OS RATOS

Paco Martín

Maio 1973

Sabeliña estaba na escola cando coñeceu que se lle abalaba un dente. Empurráballe ca lingua cara adiante e o dente deitábase cara adiante. Empurráballe cara atrás e o dente deitábase cara atrás.

E non lle doía. Non lle doía nada. Soio sentía que se abalaba.

Virouse cara ó Xacinto e chusgoulle un ollo. O neno riu. Era o que Sabela quería. A Xacinto caéralle un dente había tres días.

A nena pensou que non había estar mui guapa sin o seu.

Estivo xugando ca lingua e o dente deica se decatou a señorita e chamouna.

—Que facías ca lingua?

Sabela empurrou outra vez o dente cara afora e dixo:

—Abálaseme este dente.

A señorita non entendeu porque Sabela metera o dedo na boca pra ensinalo ó tempo que falaba.

—Non señas cocha. Non metas os dedos na boca. Que é o que tes?

—Abálaseme este dente.

A mestra fíxolle abrir a boca i estivo un bo pedazo fixándose, despois falou:

—Non é nada. Hai que arrincalo axiña. Non podes andar con un dente así, pódeche nacer torto o que vén por baixo.

A señorita tiña un dente torto. Sabeliña ben llo vira aínda que estaba na beira da boca. Houbera preguntado canto tempo agardara pra arrincar o que tivera por riba pro é que seguía empurrando ca lingua no seu.

A mestra foi á caixa da costura e trouxo un pouco de fío; dobregouno polo medio, enrolouno entre os dedos, fíxolle unha cibela e pousouno sobor da mesa. Saíu fóra. Sabeliña escomenzou a sentir medo. Un pouquiño.

Colleu o dente con dous dedos e abalouno con algo de forza. Seguía sin doer. Os outros nenos falaban baixiño ollando pra ela.

Sabela ergueu o corpo pra se facer valente. Cabo da unlla tiña unha pingoadade de sangue.

Voltou a mestra. Traguía un vaso con auga.

A nena tiña gana de que alguén falara.

O dente doía algo. Pouca cousa pro doía algo.

Dixo a señorita:

—Non teñas medo. Cando cho teña arrincado colles o vaso, marchas pro lavabo i enxaugas a boca con esto. Non o pases, soio tes que enxaugar a boca, entendes?

Sabeliña moveu a cabeza pra decir que si. Algo de medo tiña porque agora doía. Ou igual non. Quen sabe? quizaves soio fose pra se facer notar.

Abriu a boca. A señorita prendeu o dente ca cibela que fixera no fío. A nena tiña a boca chea de cuspe. Era xa moito tempo de tela aberta.

Sentiu un estalicón. Non doeu moito pro os ollos enchéronselle de bágoas. I ela non quería chorar. Igual era polo cuspe da boca.

Outro estalicón. Agora esbaraba polo petelo.

As bágoas case que non deixaron a Sabela ver o dente pendurado do fío.

Botou mau ó vaso e colleu cara ó lavabo. Máis que nada por que os outros non viran os seus ollos bagoentos.

Cando voltou viña leda. A señorita tiña o dente na mau.

Era pequeno. Mui pequeno, moito máis do que semellaba na boca e, desde logo, moito máis pequeno que o furado que deixara entre os outros.

Sabela no lavabo tivera bo coído de regañar os dentes cara ó espello.

Dixo a mestra:

—Toma. Gárdao. Á noite déixalo quedar por baixo da almofada. Virá un rato a cambiarcho por un regalo.

Sabeliña voltou á súa mesa. Fixouse máis no dente. Tiña unha pintiña moura e parecía como si estivese valeiro por dentro.

Envoltouno nun anaco de papel e gardouno na caixiña dos cromos, despois ollou cara ós outros nenos. Parecía como que tiñan algo de envexa.

Cando chegou á casa, a mamá chamoulle “vella sin dentes” e díxolle o de gardalo por baixo do cabezal pra que viñese o rato co regalo.

Á noite o papá miroulle a boca, deulle unha aperta e un bico, rañoulle nos facelos ca barba e repetiulle o do regalo.

Sabela foise deitar. Pregou un pouco sin deixar de pensar no dente. Botouno fóra da envolta, ergueu o cabezal e colocouno, mui amodo, sobor da saba. Despois deitouse.

Non tiña sono. Millor dito, non tiña gana de que o sono viñera. Pensaba no rato e no galán que tragaría pra cambear polo dente.

Pra que queren os ratos un dente de nena?

Sabeliña escoitaba. Aguzaba o seu ouvido pra saber da chegada do rato.

Non era doado. Hai moitos bruídos na noite dunha casa que poden parecer a chegada de un rato. Bulen as vacas na corte. As aveláñas que voan buscando luz rañan no vidro da fiestras. Corren despertos os gatos entre as pías de herba seca.

Onde vai o gato?

A nena ten un que se chama Bigotes e ten sona de mui murador... Onde vai...?

Sabeliña non sabe que os gatos nada poden contra os ratiños que levan regalos ás nenas.

I está o sono... O sono é como unha nube grande, mesta; unha nube mol e cun sorriso que bica, mui amodo, as pálpebras de Sabela.

Pro Sabela non quere hoxe ó sono. Está agardando.

O sono non debería bicar á xente que agarda...

Si o gato quedara a dormir na herba...

Un anelo... Sabeliña quere que o rato trouxera un anelo... Ou quizaves un afialápices coma o que ten Marina... Non, un anelo millor, unha sortella, pequena, dourada, pra podela levar sempre posta.

E o sono bicándoa..., bicándoa nas pálpebras...

Xa case que non bule o gado... E o sono está alí...

Pode voltar o gato...

No faio. Bigotes está quedo, ollando a un buratiño da parede.

—Déitate no chau e mira —di o gato.

A nena fai o que lle manda. Achega a cara ó buratiño.

Hai unha chea de ratos. Fíxase nun deles, groso, teso, con cara de ter sempre razón. Está rifando con alguén.

—Mándoche que me deas o dente. Sabes que teño dereito a todos os dentes de nena...

—A este non. Este é meu.

O que resposta é un ratiño pequeno, loiro e que leva canda el o dente de Sabela.

Como fixo pra collelo..?

O rato groso berra:

—Sirven pra se enfeitar a miña muller... Todos os dentes de nena son pra se enfeitar a miña muller.

—Este non. Este é meu... e non penso darcho...

Ós mais ratos coñéceselles o medo. Ó loiro non.

—Leveille un anel a Sabeliña. Era todo canto tiña. Fixen ese anelo eu soio, traballando noite e día... gañei o dente...

Ó pe do rato groso hai outro pequeno i engurrado. Di:

—O teu anelo non val nada. É un anelo ruín...

—É o que eu fixen. O millor que poiden facer.

O engurrado volve:

—Os anelos do noso amo son bos. Trinta e dous ratos traballan pra facelos...

O gato vírase cara a Sabela.

—Téñolle unha teima a ese lamecús —di aguzando as poutas.

O rato groso vaise erguendo, erguendo, e berra:

—Collédeo!!

O loiro brinca derriba dunha trabe. Os outros bótanse a el.

Outro brinco, enorme, e vai caer ó pe do que manda. Engánchao polos colares. Os demais ratos páranse arrepiados.

—Escoita: non che dou o dente. É meu.

O groso ten medo.

—Non me fagas mal... Podes levar o dente... Non me fagas mal...

Está tremando.

—Céibame... por favor... Podes levar o dente...

—Craro que o penso levar. Pro non porque ti mo deas. Ti non podes dar o que é meu.

Bigotes estase relamendo.

—Escoita —sigue o loiro—. O importante non é que ti o perdas, tes xa unha chea de eles, o importante é que cando a Sabeliña lle saquen outro

dente, haberá un rato que o colla e que non quererá darcho, e despois outro, e outro... e ti xa non serás o amo de todos. Calquera rato ten dereito ó seu dente de nena... Todos teremos o noso... Teremos a nosa verdade.

O ratiño loiro marcha sin que ninguén lle faga nada. Os outros falan baixiño. Van saíndo pouquiño a pouco. Soio queda o engurrado. Achégase ó groso.

—Non teñas medo. Todo seguirá igual. Xa me encargarei eu...

O gato di:

—Vaite deitar. Podes coller frío.

—E ti?

—Eu agardarei un anaco... O lamecús sae sempre por este burato...

A nai de Sabeliña ten que acaneala mentres berra:

—Érguete, nena. Has chegar tarde á escola.

Sabeliña esperta. Ergue a almofada.

Alí está o anelo. Que guapo!

Pono no seu dedo e bica á súa mamá que esta sorrindo.

—Foi un ratiño loiro...

O pai de Sabela xa hai moito tempo que está no traballo.